

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 247-252
Geliş Tarihi: 29.03.2020
Kabul Tarihi: 10.04.2020
DOI: 10.26513/toecd.710805

Kitap İncelemesi / Book Review

Ortadoğu'ya Bakışta Alternatif Bir Perspektif Olarak Kimlik ve İdeolojiler:

Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler, Editör: Zekeriya Kurşun, İstanbul: Vadi Yayınları, 2019, 356 sayfa

Değerlendiren: Mehmet Akif Koç*

Ortadoğu tarihi, ilgili literatürde çoğunlukla siyasi hadiseler ve kronolojik süreçler üzerinden ele alınır. Bu açıdan, Ortadoğu Çalışmaları okuyucuları ve araştırmacıları için artık başucu kaynakları haline gelmiş olan (ve bir kısmı Türkçeye de çevrilen) eserler, genel olarak kronolojik veya kavramsal bir çerçeveye sahiptir.¹ Bu çalışmaların yanı sıra sosyolojik veya ekonomik perspektifle bölgeyi inceleyen eserler de son dönemde sıklıkla okuyucuya sunulmuş durumdadır.²

* Doktora Adayı, Ortadoğu Çalışmaları Doktora Programı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ), orcid.org/0000-0001-5179-6027, akifkoc@hotmail.com

¹ Bu kapsamda şu kitaplar, diğerlerine nazaran daha fazla dikkat çekmektedir: William L. Cleveland & Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 6th Edition, New York: Routledge, 2018; James L. Gelvin, *The Modern Middle East: A History*, 5th Edition, New York: Oxford University Press, 2020; Peter Mansfield, *A History of the Middle East*, 5th Edition, New York: Penguin Books, 2013; Ilan Pappé, *The Modern Middle East: A Social and Cultural History*, 3rd Edition, New York: Routledge, 2014

² Bir kısmı Türkçeye de çevrilmiş olan söz konusu türdeki bazı kitaplar için bkz. - Roger Owen & Şevket Pamuk, *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*, London: I.B. Tauris, 1998; Youssef M. Choueiri, *A Companion to the History of the Middle East*, Malden: Wiley Blackwell, 2005; Asef Bayat, *Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East*, California: Stanford University Press, 2010; Danyel Reiche & Tamir Sorek, *Sport, Politics and Society in the Middle East*, New York: Oxford University Press, 2019.

Bununla birlikte, Ortadoğu gibi tarihi çatışmacı iç/dış dinamiklerle şekillenen ve kimliklerin iç içe geçmiş olduğu bir coğrafyayı, bölgedeki hâkim ideolojiler üzerinden okumak düşüncesi başlı başına ilgi çekicidir.³ Editörlüğünü, Ortadoğu tarihi ve modern dönemi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'un yaptığı *Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler* kitabı, bölgeyi modern dönemde şekillenen ideolojiler bağlamında ele alması ve mukayeseli bir perspektif kullanması itibariyle, Türkçe literatürde bu sahada telif edilmiş oldukça az sayıdaki çalışma arasında yerini aldı.⁴

Giriş bölümü haricinde toplam sekiz başlık altında sekiz ayrı ideolojiyi inceleyen kitapta, çoğunluğu genç akademisyenlerce hazırlanan şu bölümler yer almaktadır:

- i) İslamcılık
- ii) Arap Milliyetçiliği
- iii) Türk Milliyetçiliği
- iv) İran Milliyetçiliği
- v) Kürt Milliyetçiliği
- vi) Sol Hareketler (Baas, Nasırcılık ve diğerleri)
- vii) Siyonizm
- viii) Feminizm

Geçmişte ve günümüzde “İslamcılık” düşüncesinin doğuşu ve alt kollarının incelendiği ilk bölüm, İslam ile İslamcılık arasındaki farklılığa dair kayda değer bir tespitle başlıyor: “İslamcılık akımı ve söylemi, İslam'ın bizzat kendisi ile ilgili bir arayıştan daha çok, son iki yüz yılda Batı ile yaşanan dengesiz rekabet koşullarında ortaya çıkmış siyaset öncelikli bir anlayışı temsil eder” (s.15). Kitabın “Sol Hareketler” ile birlikte en uzun bölümü olan bu kısımda, İslamcılığın 19. yüzyıla uzanan tarihi arka planının yanı

³ Bu başlıkta iki önemli çalışma için bkz. Robert D. Lee, *Religion and Politics in the Middle East: Identity, Ideology, Institutions, and Attitudes*, 2nd Edition, New York: Westview Press, 2018.

⁴ Türkçe telif edilmiş (yine Vadi Yayınları tarafından yayınlanan) kayda değer ve güncel bir benzeri çalışma için bkz. Necmettin Doğan (Ed.), *Ortadoğu'da Çatışma ve İdeolojiler*, İstanbul: Vadi Yayınları, 2017.

sıra Türkiye tecrübesine de yer verilmekte; bilahare Mısır, Filistin, Suriye, Tunus ve diğer belli başlı bölge ülkelerindeki İslami hareketlerin gelişimi üzerinde durulmaktadır. Bu bölümün bir özelliği de İran merkezli Şii İslamcılık ve militan İslamcılığa da değinmesi ve nihayetinde İslamcılık ideolojisini bütüncül bir perspektifle ele almasıdır. Bununla birlikte el-Kaide, IŞİD ve türevlerine ideolojik düzlemde yeterince yer verildiğini söylemek güçtür. İlaveten, bu kapsamlı bölümde, İslamcılığın 21.yüzyılda geçirmekte olduğu dönüşüm ve özellikle demokratikleşme/çoğulculuk ekseninde gelişen yeni bir kavrayış olarak, Post-İslamcılık tartışmaları⁵ bağlamında bu ideolojinin ele alınmamış olması bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

“Arap Milliyetçiliği” bölümü, doyurucu 19. yüzyıl kültürel milliyetçilik faaliyetleri arka planının üzerine, I. Dünya Savaşı döneminde Osmanlı Devleti aleyhtarı girişimlerin yanı sıra modern dönem gelişmelerini de tartışmakta; bu meyanda Suriye, Lübnan, Irak ve Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerinde müstakil olarak gelişen milliyetçilik akımlarının bilhassa mahalli kökenlerine dair dikkate değer detaylar sunmaktadır. Bu bölümde ilgi çekici bir husus da bilhassa Suriye-Lübnan coğrafyasındaki Hristiyan din ve kültür adamlarının (Butros el Bustânî, Nazif el-Yazıcı, Faris eş-Şıdyak, Corci Zeydan, Şibli Şumeyyil, Necib Azurî vd), 19. yüzyılda Arap milliyetçiliğinin doğuşundaki (*en-Nahda*) son derece kritik rolüdür. Bu bölümde yer alan bir diğer önemli tespit de başta Nasırcılık olmak üzere Arap Milliyetçiliğinin, Soğuk Savaş döneminde cari uluslararası konjonktür çerçevesinde, Batı emperyalizmi karşısında kendisini yelpazenin solunda konumlandırarak sosyalist ideolojiyle iş birliğine gittiğinin ortaya konmasıdır (s.118).

“Türk Milliyetçiliği”nin tarihsel ve güncel boyutuyla ele alındığı bölüm ise Osmanlı Devleti içinde gelişen Türk milliyetçisi mütefekkir ve akımların yanı sıra imparatorluk dışından gelen oldukça önemli bir Türkçü aşığı da müstakil ehemmiyet vermektedir. Bu bağlamda, Suriye-Lübnan

⁵ Post-İslamcılık bahsinde, Türkçeye de çevrilmiş olan önemli bir kaynak ve bu satırların yazarının söz konusu kitaba ilişkin incelemesi için bkz. Mehmet Akif Koç, Book Review – “Asef Bayat (ed.), Post-Islamism: The Changing Faces of Political Islam, (New York: Oxford University Press), 2013”, *al-Sharq Research*, 13 September 2019, <https://research.sharqforum.org/2019/09/13/asef-bayat-ed-post-islamism-the-changing-faces-of-political-islam-new-york-oxford-university-press/>

Hristiyanlarının 19. yüzyılda gelişen Arap Milliyetçiliği içindeki lokomotif rolüne benzer şekilde; İtil-Ural Havzası ve Türkistan kökenli Türkçü düşünür ve aktivistlerin Osmanlı'da gelişen Türk milliyetçiliği akımıyla olan etkileşiminin özellikle üzerinde durulmaktadır. Bu düşünürler arasında bilhassa İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura, Ayaz İshakî, Abdurauf Fıtrat gibi şahsiyetler dikkat çekmektedir. Devamında, Cumhuriyet'in ilk dönemindeki milliyetçi uygulamalar ve bilahare Türk siyasi hayatında milliyetçiliğin etkisi tartışılmaktadır.

Müstakil bir başlık ayrılan “*İran Milliyetçiliği*” bahsinde, Youssef Choueiri'nin tasnifi takip edilerek üçlü bir analiz yapılmaktadır: i) Laik milliyetçilik, ii) hanedan milliyetçiliği, iii) muhafazakâr milliyetçilik. Ancak bu ayrıma rağmen, modern İran milliyetçiliğinin oluşumunda etkin olan kültürel dinamikler arasında dini saiklerin yanı sıra, adet ve geleneklere dayanan kültürün de rolü olduğu savunulan bölümde, şu dinamiklerin belirleyici etkisine atıf yapılmaktadır: Farsçanın etkisi, Şiilik, toprak ve coğrafya, milli tarih yazımı, yabancı işgal/hakimiyet dönemi, Oryantalist çalışmalar, arkeolojik çalışmaların etkisi, Firdevsî'nin Şâhnâmesi, Avesta ve Zerdüşti kültür. Bu dinamikler arasında, laik milliyetçilik ve hanedan milliyetçiliğinin kadim İran tarihi ve kültürünün yanı sıra Farsçaya yaptığı vurgu, 1979 Devrimi sonrasında güç kazanan muhafazakâr milliyetçilik döneminde yerini, Şiilik üzerinden geliştirilen bir İranlılık kimliğine bırakmaktadır. Bu bölümde dikkate değer bir vurgu da halihazırda çeşitli muhafazakâr milliyetçi çevrelerde dillendirilen, “Türklerin Neo-Osmanlılık ve Arapların Vahhabiliğine karşı Neo-Safevî anlayışın tesis edilmesi” görüşüdür (ss. 189-190).

Milliyetçilikler bahsinin son halkası olan “Kürt Milliyetçiliği” bölümü ise bölgenin dört önemli devletine bölünmüş halde yaşayan ve I. Dünya Savaşı sonrasında kendi devletini kuramayan Kürtlerdeki milli uyanışın tarihi ve güncel boyutunu işlemektedir. Bu bağlamda önemli bir tespit, farklı ülkelerde yaşamalarından dolayı Kürtlerin yekpare bir milliyetçilik geliştirememesi ve hâkim çoğunluk olan Türk, İran ve Arap toplumlarının milliyetçilik anlayışlarından önemli ölçüde etkilenmiş olmasıdır (ss.193-194). Bu bağlamda bir diğer ilgi çekici husus da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dört kurucu üyesinden ikisinin Kürt olması (Abdullah Cevdet ve İshak Sukuî), 1902'de Paris'te yapılan Jön Türk Kongresi'ne önde gelen Kürt aşiretlerin de temsilci göndermesidir. Keza, Cumhuriyet'in ilk

döneminde İslamcı akımlarla ittifak eden Kürt milliyetçiliğinin tasfiyesi de bu bölümde ele alınan önemli başlıklardan biridir.

“Sol Hareketler” bölümü, Osmanlı’nın son döneminden itibaren sol/ sosyalist düşüncenin Ortadoğu’ya girmesiyle başlayıp, Soğuk Savaş’ın sonuna kadar bölge ülkelerinde bir şekilde etkili olan sol hareketlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda Milliyetçi Arap Sosyalizmi başlığı altında Suriye ve Irak’taki Baas ideolojisi, tafsilatlı ve mukayeseli olarak tartışılmakta, bilhassa Mısır’da Nasır dönemi uygulamalarıyla birlikte milliyetçilik ile sosyalizmin iç içe geçmesinin üzerinde durulmaktadır. Bu kısımda, Libya’da Kaddafi’nin cemâhiriye (kitlelerin devleti) adını verdiği kendine özgü otoriter rejiminin yanı sıra İran’daki Sovyet nüfuz sahası ve Tudeh Partisi tecrübesi de ayrıca işlenmektedir.

“Siyonizm” bölümü ise dünyadaki diğer milliyetçilik akımları gibi Fransız Devrimi’nden yakından etkilenen ve asırlarca sahip olduğu dini kimliğinden bir ölçüde sıyrılarak, kendi toprağa-ırka dayalı milliyetçilik anlayışını kurmaya odaklanan Yahudi diasporası içinde, farklı ülkelerde gelişen milliyetçi yaklaşımları incelemektedir. Ardından Filistin’e göç ve 1948’de İsrail Devleti’nin kurulmasıyla birlikte Siyonizm’in devletleşmesi ve İsrail toplumu içinde sol-milliyetçi-dindar kesimlerin güç mücadelesi, bu bölümün ele aldığı diğer başlıklardır. Bu bahiste, Theodor Herzl’in 1896’da kavramsallaştırdığı *Der Judenstaat*’ın, alışlagelenin aksine “Yahudi Devleti” yerine “Yahudilerin Devleti” olarak Türkçeleştirilmesi yönündeki tartışma kayda değer bir katkı olarak dikkat çekmektedir (ss. 308-309).

Kitabın ana gövdesine ilaveten, tamamlayıcı ve bütüncül bakış sunan bir diğer bölümü “Feminizm” üzerine kaleme alınan son makedir. Küresel Feminist hareketin doğup gelişmesi ve akabinde Ortadoğu’ya yansımalarının izah edildiği bu bölümde Türkiye, İran ve Mısır örnekleri üzerinden bölgesel Feminizm okumaları yapılmakta; bu noktada özellikle İslami Feminizm tartışmaları üzerinde durularak, bu ilgi çekici sentezin bölgeselliği vurgulanmaktadır.

Netice itibarıyla, siyasi tarih ve kronolojik anlatılar dışında alternatif bir perspektifle Ortadoğu’yu anlamlandırmaya çalışan bu kıymetli çalışma, dini, milli ve sınıfsal ideolojiler ekseninde bölgeyi yeniden ele almayı önermektedir. Kapsamlı şekilde kaleme alınan ve zaman zaman şaşırtıcı

detaylarla zenginleştirilen bu kimlik ve ideoloji temelli eser; Ortadoğu okuyucuları ve öğrencileri için, giriş bölümünde değinilen İngilizce/Türkçe literatürdeki klasik tarih, siyaset ve sosyoloji kaynaklarının yanında yer almayı hak edecek kıymette bir başvuru kaynağı olmayı vâdetmektedir.